

De la Gardie loss, aadlielamu Haapsalus

Enamikus Eesti linnades leidub ümbruskonna mõisnikele kuulunud esinduslikke elumaju. Haapsalu aadlielamutest üks uhkemaid asub Vabal tänaval ning on seotud Rootsi kõrgeadli hulka kuulunud perekond De la Gardiedega. Haapsallaste hulgas De la Gardie lossiks kutsutud maja ehitati 1830. aastal. 1920ndatel ehitati aadlielamu ümber maakonna haiglaks ning oli sellisena kasutuses 1990ndate keskpaigani. Selle aasta alguses võeti vana krahviloss kui klassitsistlikus stiilis aadlielamu hea näide kultuurimälestisena riikliku kaitse alla.

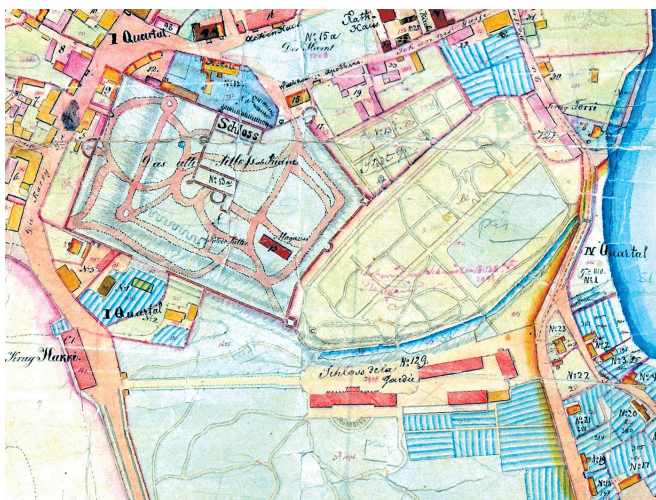
Läänemaa ja Haapsalu side De la Gardiedega sai alguse 1625. aastal, mil Rootsi väepealik ja riigimees Jakob De la Gardie omandas Rootsi riigilt Haapsalu linna ja lääni. Tema Eesti valdusi hõlmava krahvkonna keskuse tarbeks asuti ümber ehitama Haapsalu linnuse konvendihoonet. Kavandamist ja osalisi ümberehitustöid jätkas Jakob De la Gardie poeg Magnus. Õigupoolest ei jõutud nende töödega kuigi kaugele ja keskaegne konvendihoonet säilitas suuresti oma vana ilme. 1691. aastal redutseeriti aadlikele kuulunud eravaldused, sealhulgas Haapsalu ja tema ümbrus Rootsi riigile. Pärast Põhjasõda andis Tsaari-Venemaa osa aadlile kuulunud Rootsi-aegsetest valdustest tagasi. Tagasi saadi maid ka Lääne-Eestis. Jakobi pojapoja tütar Ebba Margareta Stenbock (sündinud De la Gardie) ehitas Hiiu maale Pühaleppa ühe Eesti suursugusema mõisamaja — Hiiu Suuremõisa. Stenbockidele kuulus ka Uuemõisa mõis Haapsalu lähistel. Mõisa põllud ulatusid piiskopilinnuse lõunaküljeni. Just mõisamaad olid põhjuseks, miks sai linnake kasvada vaid loode suunas äsja mere alt vabanenud holmidel, mitte aga lõuna suunas, ehituskultuurilist sobivamatele maadele.

1827. aastal omandas Carl Magnus De la Gardie (Jakob De la Gardie pojapoja-pojapoeg) Pontus von Stenbocki päranduse, milleks olid Haapsalu linnusest lõunasse jäävad põllumaad. Kohe alustati siin ka ehitustöid, vana vallikraavi lõunaserva kerkis esinduslik telgsümmeetrilise fassaadiga, klassitsistlik elumaja. Kahjuks pole õnnestunud leida maja algset projekti ega ole teada ka arhitekti nime, kes selle kavandas. Kõrvuti maja ehitusega asuti rajama parki, mis hõlmas praegust Posti, Koidula, Metsa ja Vee tänava ning linnusega piirnevat ala. Rangeilmelisele aadlielamule kontrasti pakkuv romantiline Krahviaia park oli piirdemüüri ümbritsetud, aeda pääses läbi väravate. Posti t poolne esinduslik pargivä-

De la Gardie loss 19. sajandi lõpul.

ERAKOGU

De la Gardie lossi park 1848. a pärit linnaplaanil. Nn Krahviaia jagas kaheks vallikraavi lõunaservas olev pargi kesktee. Tee algas Karja t äärest esinduslikust väravast.

EESTI AJALOORHIIV

De la Gardie lossi teise korruse keskosas asunud saali lae allapudenud viimistluskihtide alt paljastus algupärane laemaaling. Kavandatavate ehitustööde ajal taastatakse algne saal ning puhastatakse lage kaunistatud laemaaling.

TÖNIS PADU

rav oli alles veel 20. saj alguses ning lammutati seoses Vaba-Karja t nurgale ärihoone ehitamisega 1923. aastal. Pargiäärne Koidula tänav kandis algselt Krahvi tänava nime.

De la Gardie loss on otseselt seotud Haapsalu kuurordi hiilgeajaga 19. sajandi teisel poolel, mil Haapsalust kujunes Vene aadlile omaniku Nikolai Breverniga, plaaniti tugevasti kannatada saanud hoone kohandada haiglaks. Lääne maavalitsusel omandada De la Gardie loss ja teda ümbritsev krunt. Samal aastal koostas arhitekt Artur Perna ümberehitusprojekti ja 1927. a võeti haigemaja kasutusse. Kahjuks ei ole säilinud krahvilossi haiglaks ümberehitamise projekti ja nii võib vaid uuringutega selgitada ning oletada, millises osas on tegu ümberehitusaegsete muudatustega ja milline oli hoone algne plaanilahendus.

20. sajandi alguse suuri muudatusi iseloomustab hästi Aino Kallase 1922. aastal kirjutatud muljetepilt Haapsalust: Maa ilm on teine. De la Gardie kaunis suvemajas, keisri perekonnaliikmete endises asukohas, on korteris olnud sõdurid hä-

vitanud marmorkaminad ja põrandate mosaiikparketi ja ta park on lehmade karjamaaks. Samal aastal jagati krahvilossi ümbritsev park elamukruntideks, vaid Vaba t linnuse poole jääv osa säilis aiana. Eesti Vabariigi algusaastail alustas Haapsalu linnavalitsus läbirääkimisi krahvilossi omaniku Nikolai Breverniga, plaaniti tugevasti kannatada saanud hoone kohandada haiglaks. Lääne maavalitsusel omandada De la Gardie loss ja teda ümbritsev krunt. Samal aastal koostas arhitekt Artur Perna ümberehitusprojekti ja 1927. a võeti haigemaja kasutusse. Kahjuks ei ole säilinud krahvilossi haiglaks ümberehitamise projekti ja nii võib vaid uuringutega selgitada ning oletada, millises osas on tegu ümberehitusaegsete muudatustega ja milline oli hoone algne plaanilahendus.

2010. aastast kuulub vana krahviloss taas Läänemaa haiglale. Kavas on hoone kohandada hooldushaiglaks. Tänavu sügisel algavate ehitustööde käigus restaureeritakse hoone fassaadid, taastatakse peasissepääsu kohal olnud rombikujulise klaasijaotusega akendega puitveranda ja analoogiline

veranda hoovipoolisel küljel ning selle kohal olev rõdu. Lammutatakse inetu betoonpaneelidest ühenduslülid krahvilossi ja 1970ndatel ehitatud uue haigla vahel. Uus ühenduskoridor on kavandatud hoone keldrikorruste tasapinnale, maa-alusena.

Hoone sisemine ruumijaotus jääb üldjoontes analoogiliseks olemasolevale, lisandub korruseid ühendav lift. Hoone interjööri väärtuslikumaks osaks on säilinud algne laiast tammelaudadest ning esimesel korrusel musta-valgeruuduline marmorplaatidest põrand. Looa võib, et tulevase hooldushaigla esinduslikumaks ruumiks kujuneb endistes mõõtudes taastatav teise korruse saal. Esialgsete uuringutega on hilisemate viimistluskihtide alt leitud saali lage kaunistatud maaling. De la Gardie lossi restaureerimisprojekti koostab Haapsalust pärit arhitekti Kalle Rõõmuse büroo.

Tõnis Padu
linnaarengu ja muinsuskaitse
peaspetsialist